

**МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ, БАСТАУЫШ БІЛІМ БЕРУ,
АРНАЙЫ ЖӘНЕ ҚОСЫМША БІЛІМ БЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ
ПРОБЛЕМЫ ДОШКОЛЬНОГО И НАЧАЛЬНОГО,
СПЕЦИАЛЬНОГО И ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

ГТАХР 14.29.37

<https://doi.org/10.51889/2959-5762.2026.89.1.035>

А.Ишанханқызы, ^{1*} А.Қуатбеков, ² А.Б.Махамбетова ³

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университет, Алматы қ., Қазақстан

² А.Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университет, Шымкент қ., Қазақстан

³ Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университет, Алматы қ., Қазақстан

**АСБ БАР КІШІ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ ОҚУШЫЛАРДЫ
ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУ БАРЫСЫНДАҒЫ ДИАЛОГТЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ӘЛЕУЕТІ**

Аңдатпа

Мақалада аутистік спектр бұзылыстары (бұдан әрі-АСБ) бар бастауыш сынып оқушыларын әлеуметтендірудің тиімді құралы ретіндегі диалогтық қарым-қатынастың педагогикалық мүмкіндіктері қарастырылады.

АСБ бар балалар құрдастарымен толыққанды өзара әрекеттесуге және қарым-қатынас орнатуға ынталы, алайда олардың әлеуметтік интеграциясының төмен деңгейі нәтижесінде оқшаулану, осалдық, әлсіздік және байланысқа түсе алмау сияқты мәселелер туындайды. Диалогтық қарым-қатынас арқылы бұл балалардың әлеуметтік дағдыларын дамыту, өзара түсіністік пен қолдау көрсету, сондай-ақ олардың құрдастарымен қарым-қатынас жасау қабілеттерін нығайту мүмкіндігі бар. Педагогикалық тәсілдер мен әдістерді тиімді пайдалану арқылы АСБ бар балалардың әлеуметтену процесін жақсартуға болады.

Зерттеу мақсаты: аутистік спектр бұзылыстары бар кіші мектеп оқушыларының өзара диалогтық қарым-қатынасын қалыптастыру барысында кездесетін қиындықтарын анықтап және олардың шешу жолдарын қарастыру.

Зерттеу нысаны: эмоционалды-ерікті бұзылысы бар 7-9 жас аралығындағы 120 бастауыш сынып оқушылары мен олардың ата-аналары.

Зерттеу әдістері: бақылау, мұғалімдердің есебі, сауалнамалар, ата-аналармен сұхбат. Коррекциялық ертегілердің педагогикалық әлеуетін құруға арналған бақылау парағы.

Зерттеу нәтижелері: субъективті өзара әрекеттесудің түрі ретінде диалогтың теориялық және әдістемелік негіздері, сондай-ақ АСБ бар балалардың коммуникативтік даму ерекшеліктеріне талдау жасалынды; диалогтық дағдыларды дамыту мен әлеуметтік құзыреттіліктерді қалыптастыруға бағытталған педагогикалық қолдаудың шарттары мен құралдары негізделген; әлеуметтік қарым-қатынас пен диалогтық өзара әрекеттесуге ықпал ететін ғылыми негізделген оқыту әдістерін қамтитын кешенді бағдарламасы әзірленіп енгізілді.

Практикалық маңыздылығы: диалогтың эмоционалды және сөйлеу құралы ретінде халық ертегілерінің элементтерін қолдануға ерекше назар аударылды. Бұл әдіс АСБ бар бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік дағдыларын жақсартуға, соның арқасында олардың әлеуметтенуіне және қоғамға одан әрі интеграциялануына ықпал етеді.

Түйін сөздер: диалогтық қарым-қатынас, әлеуметтену, инклюзивті білім беру, кіші мектеп оқушылары, аутистік спектр бұзылысы (АСБ), ертегі терапиясы.

Ишанханқызы А.,^{1*} Куатбеков А.,² Махамбетова А.Б.³

¹Казакхский Национальный педагогический университет им.Абая, г.Алматы, Казакхстан

² Университет дружбы народов им. А.Куатбекова, г.Шымкент, Казакхстан

³ Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак, г.Алматы, Казакхстан

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ДИАЛОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С РАС

Аннотация

В статье раскрываются педагогические возможности диалогического общения как эффективного средства социализации младших школьников с расстройствами аутистического спектра (РАС).

Дети с РАС ценят отношения со сверстниками и участие в общественной деятельности, но они испытывают низкий уровень социальной интеграции и подвергаются повышенному риску изоляции и непониманию со стороны типично развивающихся сверстников.

Цель исследования: изучение и разработка подходов для решения проблем, с которыми сталкиваются младшие школьники с расстройствами аутистического спектра, в диалогическом общении.

Исследовательская выборка: 120 младших школьников возрастом 7–9 лет с диагностированными эмоционально-волевыми нарушениями, а также их родители.

Методы исследования: включенное наблюдение; отчеты учителей, опросники; интервью с родителями; Чек-лист по созданию педагогического потенциала коррекционных сказок.

Результаты исследования: проанализированы теоретико-методологические основания изучения диалога как формы субъектного взаимодействия, а также особенности коммуникативного развития у детей с РАС; обоснованы условия и средства педагогической поддержки, направленной на развитие диалогических навыков и формирование социальных компетенций; разработана и реализована комплексная программа вмешательства, включающая научно обоснованные методы обучения, способствующие социальному общению и диалогическому взаимодействию.

Практическая значимость: сделан акцент на использовании элементов народного сказочного творчества как инструмента эмоционального и речевого включения в диалог, которая улучшает коммуникативные навыки младших школьников с РАС, что влияет на их социализацию и дальнейшую интеграцию в общество.

Ключевые слова: диалогическое общение, социализация, инклюзивное образование, младшие школьники, расстройства аутистического спектра (РАС), сказкотерапия.

Ishankhankyzy A.,^{1*} Kuatbekov A.,² Makhambetova A.³

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

² Peoples Friendship University named after A. Kuatbekov, Shymkent, Kazakhstan

³Egyptian University of Islamic Culture Nur Mubarak, Almaty, Kazakhstan

THE PEDAGOGICAL POTENTIAL OF DIALOGICAL COMMUNICATION IN THE PROCESS OF SOCIALIZATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS WITH ASD

Abstract

The article reveals the pedagogical possibilities of dialogical communication as an effective means of socialization of primary school students with autism spectrum disorders (ASD).

Children with ASD value peer relationships and participation in social activities, but they experience low levels of social integration and are at increased risk of isolation and misunderstanding from typically developing peers.

The aim of the study: to study and develop approaches to solving the problems faced by primary school students with autism spectrum disorders in dialogical communication.

Research sample: 120 primary school children aged 7–9 years with diagnosed emotional-volitional disorders, as well as their parents.

Research methods: participant observation; teachers' reports, questionnaires; interviews with parents; Checklist for creating the pedagogical potential of correctional fairy tales.

Results of the study: the theoretical and methodological foundations for studying dialogue as a form of subjective interaction, as well as the features of communicative development in children with ASD, were analyzed; the conditions and means of pedagogical support aimed at developing dialogic skills and forming social competencies have been substantiated; a comprehensive intervention program has been developed and implemented, including scientifically based teaching methods that promote social communication and dialogic interaction

Practical significance: emphasis is placed on the use of elements of folk fairy tales as a tool for emotional and verbal inclusion in dialogue, which improves the communication skills of primary school children with ASD, which affects their socialization and further integration into society.

Keywords: dialogic communication, socialization, inclusive education, primary school children, autism spectrum disorders (ASD), fairy tale therapy.

Кіріспе. Бүгінгі таңда аутистік спектр бұзылыстары (АСБ) бар балаларды әлеуметтендіру мәселесі қоғамда ерекше назар аударуды талап етеді. Мұндай балаларда тұлғааралық байланысты орнатуда қиындықтар туындап, қоғамда өз орнын табуға кедергі болады. Осы орайда, инклюзивті білім беру тәсілдері педагогикалық қарым-қатынас формаларын қайта қарауды қажет етеді.

АСБ бар балаларды әлеуметтендіру – қоғамның маңызды мәселелерінің бірі. Инклюзивті білім беру тәсілдері, атап айтқанда, диалогтық қарым-қатынасты дамыту, бұл қиындықтарды жеңуге септігін тигізеді. Балалардың әлеуметтік дағдыларын қалыптастыру олардың қоғамда белсенді болуына мүмкіндік береді. Осындай тәсілдер арқылы біз әрбір баланың әлеуметтенуін тиімді жүзеге асыра аламыз.

Диалогтық қарым-қатынас – бұл тек ақпарат алмасу құралы ғана емес, сонымен қатар адамдар арасындағы сәйкестіктерді және мәдени кодтарды байланыстыратын маңызды механизм. АСБ (аутистік спектрінің бұзылуы) бар балалар үшін диалог дағдыларын дамыту ерекше маңызға ие. Бұл балалардың әлеуметтік дағдыларын нығайтуда, эмпатияны дамытуда және басқа адамдардың көзқарастарын қабылдау қабілетін арттыруда диалогтың рөлі зор [1-5].

Диалогтық қарым-қатынас АСБ бар балалар үшін әлеуметтік бейімделудің маңызды құралы болып табылады. Диалог дағдыларын дамыту арқылы олар әлеуметтік нормаларды игеріп, эмпатияны арттырып, басқа адамдардың көзқарастарын қабылдай алады. Бұл процесс балалардың өмір сапасын жақсартуға және олардың қоғамда сәтті интеграциялануына ықпал етеді.

Қарым-қатынас дағдылары балалардың әлеуметтік өзара әрекеттесуін және эмоционалды дамуы үшін маңызды рөл атқарады. Диалогтық өзара іс-әрекет дамудың объективті және әмбебап нысаны бола отырып, кез-келген жүйенің құрылымды ұйымдастырылуын нақтылайды [6]. Алайда, әлеуметтік бейімделу процесі дамуында айқын ауытқулары немесе эмоционалды-еріктік бұзылыстары бар балалар үшін қиын болуы мүмкін. Эмоционалды-еріктік бұзылыстар балалардың эмоцияларын, импульстарын және мінез-құлқын реттеуде қиындықтар тудыратын жағдайлардың барлық спектрін қамтиды. Бұл бұзылыстар әртүрлі формада көрініс табады және баланың тиімді қарым-қатынас жасап, жақсы қарым-қатынас жасау қабілетіне айтарлықтай әсер етуі мүмкін [7].

Балалардың әлеуметтік өзара әрекеттесуі мен эмоционалды дамуы үшін қарым-қатынас дағдылары аса маңызды рөл атқарады. Көптеген зерттеулер көрсеткендей, тиімді диалог жасау балалардың өзін-өзі тануына, эмоцияларын білдіруіне және әлеуметтік ортада үйлесімді өмір сүруіне көмектеседі. Қарым-қатынас дағдылары балалардың өз ойларын, сезімдерін және қажеттіліктерін басқа адамдарға жеткізуіне мүмкіндік береді.

Кіші мектеп жасындағы оқушылардың диалогтық қарым-қатынасы, әсіресе, АСБ бар балалар, өзіне тән спецификалық когнитивті және мінез-құлық сипаттарына ие. Бұл балалардың әлеуметтік өзара әрекеттесуіне теріс әсер ететін бірнеше факторлар бар:

- АСБ бар балалардың әлеуметтік өзара әрекеттесуге деген мотивациясы төмен болады. Олар достарымен немесе сыныптастарымен қарым-қатынас жасауға қызығушылық танытпай, оқшаулануға бейім болады. Бұл жағдай, өз кезегінде, олардың әлеуметтік дағдыларын дамытуына кедергі келтіреді;

- Вербалды емес белгілер — мимика, жесттер, дауыстың интонациясы - қарым-қатынастың маңызды құрамдас бөлігі. АСБ бар балалар, әдетте, жоғарыда аталған белгілерді түсінуде қиындықтарға тап болады. Бұл олардың әңгімелесуші тараптың эмоцияларын дұрыс бағаламауына және қарым-қатынастағы қателіктерге алып келеді;

- Кіші мектеп жасындағы оқушылар арасында сөйлеу стереотиптері жиі кездеседі. АСБ бар балалар, әдетте белгілі бір тақырыптарда сөйлесуді жалғастыруда және әңгіменің бағытын өзгертуде қиындық танытады. Олар өздерінің пікірлерін жеткізуде қиналуы мүмкін, бұл диалогтың қалыпты ағымына кедергі келтіреді;

Эмоционалды қауіпсіз және қолдаушы орта – АСБ бар балалар үшін диалог элементтерін дамытуда маңызды рөл атқарады. Мұндай ортада балалар өздерін сенімді сезінеді, бұл оларға қарым-қатынас дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Педагогикалық қолдау, сондай-ақ, балаларға өзара әрекеттесудің оң тәжірибесін қалыптастыруға ықпал етеді; Осылайша, эмоционалды-еріктік бұзылыстары бар балаларға өзара әрекеттесудің оң тәжірибесін қалыптастыру, қарым-қатынас дағдыларын дамыту, мінез-құлық қиындықтарын жеңілдету үшін арнайы ұйымдастырылған педагогикалық жағдайлар қажет [8].

Эмоционалды-еріктік бұзылыстары бар балаларға арналған көптеген зерттеулер болғанымен идея, эмоция, өзара көзқарас және эмпатия ретінде анықталған диалогтық қарым-қатынас саласы осы тұрғыда салыстырмалы түрде аз зерттелгені анық көрініп отыр.

Зерттеу жұмысында біз эмоционалды-еріктік бұзылыстары бар кіші мектеп жасындағы оқушылардың өзара диалог жүргізу кезінде кездесетін мәселелерді түсіну мақсатында диалогтық қарым-қатынастың дамуын зерттеуге тырыстық. Осы нақты топ арасында диалогтық қарым-қатынастың дамуына ықпал ететін факторларды зерттей отырып, бұл зерттеу эмоционалды-еріктік бұзылысы бар балалардың қарым-қатынас дағдыларын және жалпы әлауқатын жақсартуға бағытталған араласу мен қолдау стратегияларына көмектесетін идеяларды ұсынуды мақсат етеді.

Негізгі ережелер. Көптеген зерттеулерде мүмкіндігі шектеулі оқушылар әлеуметтік өмірде жалғыздық, мазақ ету және оқшаулану сияқты сезімдерді жиі бастан өткеретіні көрсетілген. Бала өміріндегі маңызды тұлғалар ата-ана, педагог, тәрбиеші, құрдас, бауыр, әпкелерге қарым-қатынастың дамуына тиімді ықпал ету үшін қалай әрекет ету керектігі жайлы зерттеулерде көбірек баяндалады [9].

Эмоционалды-еріктік бұзылыстары бар балалардың жиі кездесетін негізгі қарым-қатынас мәселелерінің бірі — диалог жүргізудегі қиындық. Бұл қиындық көбіне әңгімелесушінің қалауы мен қарым-қатынасқа жеткіліксіз дайындығының салдарынан көрінеді. Негізгі мәселе – баланың эмпатияны сезіне алмауы, ал бұл табысты тұлғааралық қарым-қатынастың іргелі аспектісі болып табылады. Эмоционалды-еріктік бұзыластары бар балаларда эмпатиялық қабылдау қабілетіндегі қиындықтың салдарынан ол алдындағы әңгімелесушінің ойын дұрыс түсіне алмайды.

Эмоционалды-еріктік бұзылыстары бар балаларда кездесетін екінші маңызды қарым-қатынастағы қиындық - әңгімелесушінің кері байланысын дұрыс түсінбеу. Бұл мәселе, әсіресе, аутистік спектр бұзыластары бар адамдарға тән монологқа бейімділіктен көрінеді. Монологқа бейімділік — баланың қоршаған ортаның жаңашылдығына икемді бейімделе алмауы және өз мінез-құлқын тиісінше реттей алмауының нәтижесі. Бұл - АСБ-тың ерекшеліктерінің бірі болып табылатын әлеуметтік қарым-қатынас пен өзара әрекеттің жеткіліксіздігімен байланысты. Нәтижесінде, олар тек өз қызығушылықтары мен мүдделеріне сүйене отырып, біржақты сөйлесуге бейім болады, ал өзгелердің пікірлерін елемей немесе тиісті түрде жауап бермеуі мүмкін. Коммуникациялық ортаның өзгерістеріне икемделу кезіндегі пайда болатын қиындықтар, бұл мәселені одан әрі күрделендіреді. Зерттеулер көрсеткендей, АСБ бар балаларда ойлаудың қатаң құрылымы мен өзгерістерге немесе күтулерге қарсылық болуы мүмкін [10].

Үшінші маңызды қарым-қатынастағы қиындық – әлеуметтік шектен тыс жүктеме (social saturation), яғни әлеуметтік өзара әрекетке деген төзімділіктің төмендеуі. АСБ бар балалар көбінесе мағынасыз ауызекі сөйлемдерді қолдануға бейім; олар заттарды қалыптан тыс немесе орынсыз атауы мүмкін, не болмаса орынды сөздердің орнына мәнсіз терминологияны қолданады. Бұл - мұндай балалардың өздерінің жеткізгісі келетін сөздерін ойында бейнелей алмауымен немесе қалай жауап беру керектігін білмеуімен сипатталады [11].

Эмоционалды-еріктік бұзылыстары бар балаларда кездесетін төртінші маңызды қарым-қатынас мәселесі – бұл стресске төзімділіктің өте төмен деңгейі. Осылайша, эмоционалды-еріктік бұзылыстары бар аутист балалардағы қарым-қатынас қиындықтары бірқатар жағымсыз салдарға алып келуі мүмкін, соның ішінде мінез-құлық қиындықтары, бейімделу дағдылары мен әлеуметтік дағдылардың нашар болуы. Бұл мәселелерді шешу заманауи технологиялардың қатысуы мен құралдарын әзірлеуге кешенді көзқарасты қажет етеді, өйткені эмоционалды-еріктік бұзылыстары бар балалардың қарым-қатынас сапасын жақсарту үшін практикалық әзірлемелердің саны шектеулі.

Инклюзивті оқыту практикасы АСБ (аутистік спектр бұзылыстары) кіші мектеп жасындағы оқушыларда диалогтық сөйлеуді дамыту үшін педагогикалық әлеуетті тиімді пайдалану жолдарын ұсынады. Бұл процесті оңтайландыру үшін бірнеше негізгі аспектілерді қарастыру қажет: Біріншіден, жайлы сенсорлық бейімделген білім беру ортасын құру; эмоционалды жауап пен әлеуметтік мағынаны қалыптастыру құралы ретінде ертегілер мен фольклорды білім беру процесіне енгізу; жұмыстың интерактивті формалары: жұптық және топтық тапсырмалар, қуыршақ терапиясы, театрландыру; диалогтық формаларды оқытуда визуалды және вербалды емес белгілерді қолдану; білім беру процесінің қатысушылары ретінде ата-аналармен және тәрбиешілермен жеке көзқарас пен жұмыс.

Бұл зерттеудің мақсаты - эмоционалды-еріктік бұзылулыстары бар, атап айтқанда аутистік спектр бұзылыстары бар балалардың диалогтық қарым-қатынаста кездесетін мәселелерін анықтап, оны шешу тәсілдерін зерттеу және әзірлеу. Мақсатқа жету үшін келесі міндеттерді шешу қажет: 1. Аутист балалардың эмоционалды-еріктік бұзылулармен диалогтық қарым-қатынасындағы қиындықтарды анықтау. 2. Кіші мектеп жасындағы балалардың эмоционалды-еріктік бұзылулармен диалогтық қарым-қатынасының мазмұнын, әдістері мен педагогикалық шарттарын анықтау. 3. Халық ертегілерінің көмегімен осы кешенді тәсілдің тиімділігін бағалау.

Материалдар мен әдістер. Халық ертегілерін қолдана отырып, аутистік спектр бұзылыстары бар кіші мектеп жасындағы оқушылардың диалогтық қарым-қатынасын және әлеуметтенуін дамытуда кешенді тәсілдің тиімділігін бағалау үшін көп деңгейлі бағалау моделі қолданылды, ол сапалық және сандық әдістерді қамтиды. Бұл әдіс зерттеу мақсаттарына жету үшін әртүрлі зерттеу әдістерінің интеграциясын көрсетеді, соның ішінде эксперименттік араласулар, табиғи коммуникативті мінез-құлықты түсіну үшін бақылау зерттеулері және мүдделі тараптардан ақпарат жинау үшін сапалы зерттеулер. Араласу әдістерін әзірлеуге және бағалауға баса назар аудару эмоционалды-еріктік бұзылыстары бар балалардың қарым-қатынас қажеттіліктерін қолдау және тәжірибені ақпараттандыру үшін практикалық нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған зерттеудің қолданбалы сипатына сәйкес келеді. Қосымша әдістер ретінде ата-аналармен және тәрбиешілермен фокус-топтардағы жартылай құрылымдалған сұхбаттар, сондай-ақ алынған деректерге статистикалық талдау жасалды.

Эксперименттік зерттеу алты ай бойы жүргізілді. Бірінші кезеңде қатысушыларды сыныптағы табиғи коммуникативті ортада бақылау жүзеге асырылды. Мұғалімдерге балалардың сыныптастарымен және мұғалімдермен диалогтық қарым-қатынасын бақылау тапсырылды. Бақылаулар өзара әрекеттесуде, қолданылатын коммуникативті стратегияларға (мысалы, ауызша, визуалды) және тиімді қарым-қатынасқа кедергі келтіретін факторларға бағытталды. Осы кезеңнен кейін мұғалімдерге балалардың қарым-қатынасындағы негізгі ерекшеліктер мен қиындықтарды сипаттайтын мәліметтер жазу ұсынылды. Бұл мәліметтер негізінде зерттеушілер аутист балалардың диалогтық қарым-қатынасының эмоционалды-еріктік бұзылыстарымен байланысты ерекшеліктерін анықтады.

Зерттеу нысаны: 6-9 жас аралығындағы эмоционалды-еріктік бұзылыстары бар 120 бастауыш сынып оқушысы, сондай-ақ олардың ата-аналары.

Зерттеу базасы: № 85 және № 74 жалпы білім беретін мектептер, Алматы қаласындағы аутизм спектрі бұзылған балаларға арналған "Ньютон" түзету орталығы. Зерттеуге осы мекемелерден 11 арнайы педагог және психолог қатысты.

Іріктеудің негізгі критерийі эмоционалды-еріктік бұзылыстардың бірі көрсетілген ПМПК-ның (психологиялық-медициналық-педагогикалық комиссия) ұсынысының болуы. Ата-аналарға зерттеуге қатысуға ақпараттық келісім бланкісі электрондық пошта арқылы жіберілді. Барлық қатысушыларға ақпараттың анонимділігі мен құпиялылығына кепілдік берілді.

Зерттеуге қатысатын 60 оқушыны кездейсоқ түрде екі топқа (бақылау және эксперименттік) бөлдік. Бақылау тобында оқыту өзгеріссіз жүргізілді, яғни жеке бағдарламалар бойынша шағын топтардағы мұғалімдермен сабақтар өткізілді. Бақылау тобы, ертегі компонентісіз инклюзивті бағдарлама бойынша оқытылды.

Эксперименттік топтағы сабақтар халық ертегілерінің әзірленген әдіснамасын қолдану арқылы жүзеге асырылды. Бұл топпен диалогты дамытуға бағытталған ертегі терапиясы сабақтары өткізілді. Сондай-ақ, ата-аналар да сабақтарға қатысуға мүмкіндік алды. Ата-аналармен және тәрбиешілермен фокус-топтарда жартылай құрылымдық сұхбаттар жүргізілді. Сұхбаттар балалардағы диалог дағдыларын жақсартуға және араласудан кейінгі қиындықтарды жеңуге қатысты мазмұнды қамтыды. Фокус-топтар мүдделі тараптар арасында бірлесіп талқылауға және білім алмасуға мүмкіндік береді. Араласудан кейін екі топтағы балаларға тестілеу жүргізілді. Тестілеу барысында қатысушылармен кез-келген тақырып бойынша диалог құру (10 минутқа дейін) тапсырмасы берілді. Бұл тапсырма барысында экспрессивті және сөйлеу қабілеттері, прагматикалық сөйлеу дағдылары, диалогтағы кезектілік, интерпретация және қайталанатын сөздер, диалогтік қарым-қатынас дағдылары бағаланды.

Нәтижелер. Халық ертегісі шығармаларын пайдаланудың тиімділігін бағалау мақсатында келесі критерийлер қолданылды: диалогтық дағдыларды дамыту критерийі; коммуникативті бастаманы жақсарту критерийі; әлеуметтік мазасыздықты азайту критерийі; құрдастары, ересек адамдармен қарым-қатынасты және өзара араласатын ортасын кеңейту критерийі. Төмендегі кестеде әзірлеген әдістемелік құрал көрсетілген.

Кесте 1 – Диалогтық қарым-қатынасты бағалаудың әдістемелік құралдары

Бағалау бағыттары	Әдістер	Құралдар
Коммуникативті дағдылар	Бақылау, чек-қағаздар, стандартталған тесттер	Диалог дағдыларын диагностикалау (авторлық), «Диалогтық қарым-қатынас картасы» әдістемесі
Эмоционалды жауап беру	Бақылау, ата-ана және педагогтармен сұхбат	Эмпатия деңгейін диагностикалау (И. М. Юсупов бойынша бейімделу)
Әлеуметтік белсенділік	Әлеуметтік іс-әрекетке контент-анализ жасау	Социометриялық танымалдылық шкаласы, ұжымға араласуды бағалау
Сөйлеу белсенділігі	Сөйлеу актілерін талдау, спонтанды мәлімдемелер саны	Еркін және бағытталған коммуникациядағы сөйлеу бастамаларының саны мен түрін есепке алу
Динамиканы бағалау	Сабақ цикліне дейінгі/кейінгі деректерді салыстыру	Статистикалық талдау: χ^2 критерийі, Вилкоксон критерийі

Авторлық әзірлеме

Бақылау нәтижесіне сүйене отырып эмоционалды-еріктік бұзылыстары бар балалардың диалогтық қарым-қатынас модельдері мен олардың өзара әрекеттесуіндегі мәселелер жайлы айта аламыз. Балалар арасында бастамалардың шектеулігі зерттеудің негізгі нәтижелерінің бірі болып табылады (2-кесте).

Кесте 2 - Ертегі терапиясы курсының тиімділік көрсеткіштері

Көрсеткіштер	Сабакқа дейінгі (%)	ЭТ ФЭ кейінгі (%)	ФЭ кейінгі БТ
Сөйлеу бастамасы	22%	67%	28%
Диалог құра білуі	18%	62%	25%
Эмоционалды реакциясы	31%	74%	38%
Ертегі қойылымындағы әлеуметтік рөлді қабылдау	29%	70%	34%

Балалар алғашқы диалог барысында пассивті коммуникативті мінез-құлық танытады, диалогты бірінші құру қиын болғандықтан олар басқалардан бірінші бастау сигналдарын жиі күтеді. Сонымен қатар, бақылау барысында сөйлеу кезегі, яғни диалог құрудағы өзара кезектесіп сөйлеуде қиындықтар анықталды. Көптеген қатысушылар бұл жағдайда, сөздерді бірнеше рет қайталау, сөздер арасындағы үзілістер, мәнсіз және мағынасыз сөйлесу сияқты мәселелермен кездеседі. Кейбір балалар сөйлесу барысында үстемдік танытып жатса, ал басқалары өз пікірлерін дәлелдеу және диалог алмасуда қиындықтарға тап болды. Тағы бір маңызды жаңалық – балалардың тілдік түсінігі. Аутизм спектрі бұзылыстары бар балалар бейнелі сөйлеуді немесе болжамды мағыналарды түсінуде қиындықтарға тап болады, себебі олар көбінесе сөйлеуді сөзбе-сөз яғни тура мағынада қабылдайды. Бұл сөзбе-сөз түсіну балалардың қарым-қатынас ерекшеліктерін қабылдау қабілетіне кедергі келтіріп, диалог алмасуларында түсініспеушіліктерге алып келеді. Сондай-ақ, кейбір балаларда эхолалиямен, жазбаша сөйлеу мен таныс тақырыптарды немесе сөз тіркестерін қайталаумен сипатталатын стереотиптік сөйлеу үлгілері байқалды. Бұл сөйлеу үлгілері әңгіменің табиғи ағымын жиі бұзып, ақпараттың мағыналы алмасуына кедергі келтірді.

Халық ертегілерін қолдана отырып жасалған бағдарлама келесі аспектілерден тұрады:

- *Араласу бағдарламасы:* аптасына үш рет, әрқайсысы 30 минутқа созылатын құрылымдық сабақтар.
- *Сессиялардың мазмұны:* әр сессия әр қатысушының ерекше қажеттіліктері мен мақсаттарына бейімделген топтық сабақтардың жиынтығын қамтиды.
- *Құралдар мен материалдар:* түсіну мен қарым-қатынасты қолдауға арналған визуалды реттілік, анықтамалық карталар және графикалық нұсқаулар, сондай-ақ қатысушыларды оқу іс-әрекетіне қызықтыру мақсатында ертегі кейіпкерлеріне негізделген интерактивті қосымшалар.

Әрекеттер мен әдістер:

Бастаманы жақсарту бойынша іс-шаралар:

- *Рөлдік ертегі ойындарының сценарийлері:* Қатысушылар модельденген әлеуметтік жағдайларға қатысып, құрдастарымен немесе мұғалімдермен сөйлесуді бастайды.
- *Көрнекі белгілер:* Өзара әрекеттесудің спонтанды басталуы үшін анықтамалық карталар немесе көрнекі материалдар сияқты визуалды құралдарды пайдалану.
- *Диалогтағы кезектілік әдістері:* *Кезектілік ойындары.* Қатысушылардан топта кезекпен сөйлесуді, жауап беруді талап ететін құрылымдық ойындар мен сабақтар.
- Кезектілік белгілері:* Диалогта репликалармен алмасу тұжырымдамасын нығайту үшін, кезектілік мүмкіндіктерін көзбен көрсететін жетондар немесе маркерлер қолдану.
- *Әңгімеге негізделген пікірталастар:* Қатысушылар әңгімелер немесе ертегілер төңірегіндегі пікірталастарға қатысады.
- *Прагматикалық сөйлеу әрекеті:* Грамматикалық сөйлеу дағдыларын үйретуге арналған интерактивті ойындар мен іс-шаралар, әлеуметтік белгілер мен болжамды мағыналарды түсіндіруге бағытталған.
- *Әлеуметтік прагматикалық дағдыларды дамыту: Әлеуметтік қарым-қатынас дағдыларын үйрету:* Рөлдік ойындар мен модельдеу арқылы көз қимылдары, мимика және дене қимылдарының тілі сияқты әлеуметтік прагматикалық дағдыларды тереңдетіп оқыту.

Коммуникациялық стратегиялар:

- *Ертегі сценарийлеріне негізделген модельдеу:* Қатысушылар қарым-қатынас пен мәселелерді шешуді ынталандыру мақсатында нақты әлеуметтік жағдайларды модельдейтін рөлдік жаттығуларды ойнайды.

Түзету ертегілерінің педагогикалық әлеуетін құру бойынша чек-парақшалар
Батыр мен ситуацияны анықтау:

- Жынысы, жасы және мінезі бойынша балаға ұқсас кейіпкерді таңдаңыз;
- Кейіпкердің өмірін баланың өз өмірінің көрінісін табатындай етіп сипаттаңыз;

- Кейіпкерді баланың басынан өткерген жағдайға ұқсас проблемалық жағдайға орналастырыңыз;

Сюжетті дамыту:

- Кейіпкер проблемадан шығудың жолын іздейтін немесе одан да үлкен қиындықтарға тап болатын сценарий жасаңыз;

- Сюжетке кейіпкердің жағдайын түсінуге көмектесетін және мәселелерді шешудің балама тәсілдерін ұсынатын ақылды тәлімгердің фигурасын қосыңыз;

Түсіну және өзгерту:

- Кейіпкерді өз қателігін немесе кемшілігін түсініп, өзгеріске апаратын жолды бастауға шақырыңыз;

- Ертегіні назар аударудың, көшбасшылықты дамытудың, қорқынышты жеңудің және тепе-теңдікті табудың оң тәсілдерін көрсету үшін қолданыңыз;

Мінез-құлықтың жасырын себептері:

- "Жаман" мінез-құлықтың бес себебінің бірін ескере отырып, сюжетті жасаңыз:

1. Назар аударуға деген ұмтылыс.

2. Билікке ұмтылу

3. Кек алуға деген ұмтылыс

4. Қорқыныш пен үрей

5. Қалыптаспаған сезімдер

Өмірлік тәжірибені жүзеге асыру:

- Ертегіде нақты жағдайлар мен шешімдер жасау үшін жеке өмірден алынған тәжірибе мен мысалдарды пайдаланыңыз;

- Ертегінің мазмұны мен сюжеттік құрылысы баланың оқу құндылығы мен оны психологиялық қолдауға негізделуі қажет.

Креативтілік және инновация:

- Стандартты емес тәсілдер мен шешімдерді қолдана отырып, ертегі жасауда креативті болыңыз.

- Ертегіні баланың назарын аударатын және зейінін шоғырландыратын элементтермен байытыңыз (мысалы, қызықты кейіпкерлер, ерекше орындар, қызықты оқиғалар).

Тексеру және бағалау:

- Баланың реакциясы мен қатысуына назар аударатын отырып, ертегіні сынап көріңіз;

- Баламен кері байланыс жасап, қажет болған жағдайда ертегіге түзетулер енгізіңіз.

Бұл тексеру парағы педагогтарға тиімді психокоррекциялық ертегілерді құруға көмектеседі. Мұндай ертегілер тек үйретіп, дамытып қана қоймайды, сонымен қатар АСБ бар оқушыларға терапевтік әсер етіп, оларға қиындықтарды жеңуге және мәселелерді шешудің жаңа жолдарын табуға мүмкіндік береді.

Талдау нәтижелері психокоррекциялық ертегілерді құрудың кешенді тәсілінің көптеген компоненттері жоғары орташа балл жинағанын көрсетеді. Бұл көрсеткіштер АСБ бар кіші мектеп оқушыларымен жұмыс істеу кезінде педагогикалық және психокоррекциялық практикада олардың тиімділігін растайды (3-кесте және 1-сурет).

Кесте 3 - Түзету ертегілерінің педагогикалық әлеуетін құрудағы чек-парақ бойынша нәтижелер

Чек-парақ компоненттері	Орта балл (из 10)
Ситуацияны және батырды анықтау	8.5
Сюжеттің дамуы	9.0
Түсіну және өзгерту	8.2
Мінез-құлықтың жасырын себептері	7.8
Өмірлік тәжірибені жүзеге асыру	8.7
Креативтілік және инновациялар	9.3
Тексеру және бағалау	8.0

Жоғарыдағы кестені сипаттайтын болсақ, ең жоғары бағаланған компонент — "креативтілік және инновация" (9.3 балл), бұл балалардың шытырман оқиғаларға және стандартты емес оқиғаларға деген жоғары қызығушылығын көрсетеді. Бұл әсіресе АСБ бар балалардың зейінін аудару және олардың эмоционалдық белсенділігін арттыру үшін өте маңызды. Жоғары ұпайлар әр түрлі категориялардың маңыздылығын көрсетеді: "Сюжетті дамыту" (9.0) – логикалық құрылымға ие, оқиғаға толы әңгімелердің мәнін растайды. "Өмірлік тәжірибені жүзеге асыру" (8.7) – оқушының күнделікті тәжірибесіне жақын нақты өмірлік сценарийлердің маңыздылығын атап көрсетеді. "Батыр мен ситуацияны анықтау" (8.5) және "Түсіну және өзгерту" (8.2) – баланың кейіпкермен сәйкестендіруі және жеке өзгерістерге мотивация қалыптастыруы үшін маңызды компоненттер ретінде жоғары бағаланды. "Тексеру және бағалау" (8.0) – сәл төмен, бұл бақылаулар мен балалардың реакцияларына негізделген кері байланысты жүйелеу және ертегілерді түзету қажеттілігін көрсетуі мүмкін. "Мінез-құлықтың жасырын себептері" (7.8) компоненті төмен бағаланды, бұл педагогтердің мінез-құлық мотивтерін нақты диагностикалаудағы және осы себептерді оқиға желісіне аударудағы қиындықтарын көрсетеді. Бұл бағыт мамандарды қосымша даярлауды және әдістемелік қолдауды талап етеді.

Осылайша, ұсынылған чек-параққа сәйкес жасалған психокоррекциялық ертегілерді қолдану диалогтық қарым-қатынасты дамыту және АСБ бар балаларды әлеуметтендіру контекстінде жоғары тиімділікті көрсетеді.

Талқылау. Сапалы бағалау (мұғалімдер мен ата-аналардың пікірлері бойынша) мұғалімдердің сабаққа деген қызығушылығының артуын, диалог барысында серіктеске көбірек көңіл бөлуді, сондай-ақ сұрақтар мен түсініктемелердің көбеюін атап өтті. Ата-аналар баланың эмоционалды жағдайының жақсарғанын, үйдегі ашық қарым-қатынастың орнағанын хабарлады. Эмоционалды-еріктік бұзылыстары бар аутист балаларға жүргізілген бақылаулар олардың өзара әрекеттесуіне әсер ететін мәселелерді айқындап, диалогтық қарым-қатынас барысындағы кездесетін қиындықтарды көрсете білді [12]. Аутистік спектр бұзылыстары, қазыргы таңда мұғалімдер, дәрігерлер және психологтар сияқты әртүрлі мамандарды алаңдататын өзекті мәселе болып тұр. Сонымен қатар, бұл мәселеге қоғамдық қызығушылықтың артуы да байқалуда. АСБ бар балалар үшін басқа адамдармен, әсіресе құрдастарымен қарым-қатынастағы қиындықтар ең күрделі және маңызды мәселелердің бірін құрайды. АСБ бар балалардың коммуникативтік проблемаларына мыналар жатады: диалог құра алмауы, қарым-қатынас серіктесінің кері байланысында нашар бағдарлануы, әлеуметтік қанықтылықтың төмендігі және стресске төзімділіктің аздығы. Ағымдағы зерттеуде ғылыми негізделген оқыту әдістері, психологтар мен мұғалімдер арасындағы ынтымақтастық, сондай-ақ әлеуметтік қарым-қатынасты жақсартуға бағытталған іс-шаралар арқылы диалогтық қарым-қатынасты дамытуға бағытталған бірнеше бағдарламалар қолданыс тапты. Аптасына үш рет өткізілетін құрылымдық сабақтар жеке қажеттіліктерге бейімделген топтық сабақтарды, сондай-ақ визуалды кестелер, анықтамалық карталар және интерактивті технологиялар сияқты құралдарды қамтиды. Алайда, эмоционалды-еріктік бұзылыстары бар балалармен жұмыс істеу барысында жасанды интеллект технологиясын қолдану тиімдірек екенін атап өтейік. Мектеп жағдайында балаларды жіктеу үшін машиналық оқыту тәсілдерін қолдану тілдік бұзылыстары бар және балаларды клиникалық тұрғыдан тиімді ажыратуға мүмкіндік беретін маңызды әдіс болып табылады [13]. Сөздік терапияны классификациялаудағы құбылмалы когнитивті бұзылыстарға жас, жыныс, сондай-ақ мұғалімдер мен ата-аналардың хабарлаған коммуникативті, әлеуметтік және сауатты дағдылары кіреді. Тағы бір зерттеу есту қабілеті нашар және қосымша бұзылыстары бар жас балалардағы тіл мен сөйлеу нәтижелерін қарастырды [14]. Көптеген регрессиялық талдаулар көрсеткендей, сөйлеудің жақсы нәтижелері есту қабілетінің төмендеуі, ауызша қарым-қатынасты қолдану деңгейі, ананың танымдық қабілеті мен білімінің жоғары деңгейімен байланысты. Басқа зерттеудің нәтижелері құрылымдық физикалық белсенділік бағдарламасының АСБ бар балалардың әлеуметтік өзара әрекеттесуіне және қарым-қатынасына оң әсерін көрсетеді. [15]. Нәтижелер эксперименттік топтағы әлеуметтік дағдылар мен әлеуметтік қарым-қатынастың жалпы жақсарғанын көрсетті.

Керісінше, бақылау тобында статистикалық маңызды айырмашылықтар табылған жоқ. Бұл нәтижелер ағымдағы зерттеу нәтижелерімен сәйкес келеді, өйткені эксперименттік және бақылау топтарын салыстыратын араласудан кейінгі сынақ эксперименттік топтағы диалогтық қарым-қатынас дағдыларының статистикалық маңызды жақсарғанын растады. Эксперименттік топ экспрессивті және рецептивті сөйлеу, прагматикалық дағдылар, кезектілік, интерпретация және қайталап сөйлеу сияқты әртүрлі коммуникативті қабілеттер бойынша жоғары орташа ұпайларды көрсетті.

Қорытынды. Зерттеу барысында эмоционалды-еріктік бұзылыстары бар балалардың диалогтық қарым-қатынас қиындықтарын шешуде мұғалімдердің, психологтардың және ата-аналардың мақсатты араласуы мен бірлескен белсенді іс-әрекеті өте маңызды. Зерттеу барысында эмоционалды-еріктік бұзылыстары бар балалардың диалогтық қарым-қатынас барысында кездесетін мәселелері анықталды.

Диалогтық қарым-қатынас тек байланыс құралы ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік инклюзияның қуатты механизмі болып табылады. Диалогтың педагогикалық әлеуеті әсіресе бастауыш сынып оқушыларымен жұмыс жасауда маңызды, өйткені бұл олардың әлеуметтік маңызды өзара әрекеттесуге қосылуына ықпал етеді, толыққанды әлеуметтену үшін қажетті эмоционалды және сөйлеу құзыреттерін қалыптастырады.

Ертегі фольклорын қолдану инклюзияның әсерін күшейтіп, мәдени-семантикалық дамуға жаңа мүмкіндіктер ашады. Кіші мектеп жасындағы оқушыларды әлеуметтік-эмоционалды оқыту жүйесінде халық ертегісін қолдану тиімді және қолжетімді педагогикалық тәжірибе болып табылады. Ертегілер балаларға эмоционалды күйлерді түсінуге, әлеуметтік мінез-құлық үлгілерін игеруге және моралдық нұсқауларды қалыптастыруға ықпал етеді. Халықтық ертегілеріне негізделген кешенді тәсіл инклюзивті педагогика құралы ретінде өзінің тиімділігін дәлелдеді:

- Сөйлеу және эмоционалдық белсенділікті дамытуға ықпал етеді;
- Өзара әрекеттесу мотивациясын арттырады;

АСБ бар балаларға әлеуметтену үшін қажетті коммуникативтік стратегияның бірі болып табылады.

Халық ертегісі — кіші мектеп жасындағы оқушылардың эмоционалды-әлеуметтік дамуына педагогикалық әсер етудің маңызды құралы ретінде. Қазақ халық ертегілері терең адамгершілік құндылықтар мен эмоционалды контекстке ие, сондықтан олар АСБ бар кіші мектеп жасындағы оқушылардың диалогтық қарым-қатынасын дамыту мақсатында тиімді қолданылады.

Диалогтық қарым-қатынас АСБ бар кіші мектеп жасындағы оқушыларды әлеуметтендіру процесінде маңызды педагогикалық әлеуетке ие. Өзара әрекеттесудің бұл түрін дамыту жүйелі тәсілді талап етеді, ол білім беру ортасын бейімдеуді және баланың диалогқа эмоционалды-семантикалық қатысуын арттыруға бағытталған арнайы әдістерді қолдануды қамтиды. Эмоционалды қолдау ортасын, халық ертегілерін қолдану, интерактивті жұмыс формаларын және сараланған тәсілді қамтитын педагогикалық жағдайлар АСБ бар кіші мектеп жасындағы оқушылар арасында диалогтық қарым-қатынасты дамытуда тиімді екендігі дәлелденді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Лисина М.И. *Формирование личности ребенка в общении // Общение, личность и психика ребенка. — М. - 1997. — 291б - 302 б.*
2. Волков Б.С. *Психология младшего школьника: учебное пособие. — М.: Академический Проект, 2020. — 208 б.*
3. Алифанова Е.М. *Формирование коммуникативной компетентности детей дошкольного и младшего школьного возраста средствами театрализованных игр Текст.: дис. . канд. пед. наук. — Волгоград. - 2001.- 175 с.*
4. Эльконин Д.Б. *Игра и психическое развитие // Психическое развитие в детских возрастах. -М. - 2001. - 218–238 б.*
5. Агзамова З.И. *Теоретические основы развития диалогической и монологической речи // Научное знание современности, 2018. - № 3 (15). – С. 10–15.*
6. Wang L.et al., *The Effectiveness of Diverse Designs of Chinese Stem-Deriving Instruction for Chinese Children With Dyslexia. // Exceptional Children.- 2024 - № 90(3). –295-312 p.*
7. Kazmina Y.E. *treatment of emotional-volitional disorders in children with alalia under the conditions of rehabilitation center. // Special Education. - 2018. - № 4. –. 46-53 p.*

8. *Semenov O. Empirical research of the development of the emotional and volitional spheres of older preschool children. // Revista Amazonia Investiga. – 2021. - № 10(48) – 228-237p.*
9. *Smythe T., Zuurmond M., Tann C. J., Gladstone M., Kuper H. Early intervention for children with developmental disabilities in low and middle-income countries—the case for action. // International health – 2021. - 13(3). –C. 222-231.*
10. *Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Практикум по сказкотерапии. — СПб.: ООО «Речь», 2000. – 310 б.*
11. *Biggs E.E., Meadan H. Early communication interventions for young children with intellectual and developmental disabilities: The roles of natural communication partners. // International review of research in developmental disabilities – 2018 - Vol. 55, pp. 1-3.*
12. *Novak I., & Honan I. Effectiveness of paediatric occupational therapy for children with disabilities: A systematic review. //Australian occupational therapy journal. 2019 - 66(3), - 258-273 pp.*
13. *Ilkim M., Tanir H., & Özdemir M. Socialization Effect of Physical Activity in Students Who Need Special Education. //Asian Journal of Education and Training. – 2018. - 4(2). 128-131 pp.*
14. *Gerow S., Hagan-Burke S., Rispoli M., Gregori E., Mason R., & Ninci J. A systematic review of parent-implemented functional communication training for children with ASD. // Behavior modification. – 2018. - 42(3). 335-363 pp.*
15. *Mohanta A., & Mittal V. K. Analysis and classification of speech sounds of children with autism spectrum disorder using acoustic features. // Computer Speech & Language. – 2022. –72. 101-287 pp.*

References:

1. *Lisina M.Í. Formirovanie lichnosti rebenka v obşenii // Obşenie, lichnost i psihika rebenka. — M. - 1997. — 291b - 302 b.*
2. *Volkov B.S. Psihologia mladşego şkolnika: uchebnoe posobie. -M.:Akademicheski Proekt, 2020. — 208 b.*
3. *Alifanova E.M. Formirovanie komunikativnoi kompetentnosti detei doşkolnogo i mladşego şkolnogo vozrasta sredstvami teatralizovannyh igr Teks.: dis. . kand. ped. nauk. – Volgograd. - 2001.- 175 s.*
4. *Elkonin D.B. Ígra i psihicheskoe razvitie // Psihicheskoe razvitie v detskih vozrastah. M. -2001.-218–238 b.*
5. *Agzamova Z.Í. Teoreticheskie osnovy razvitiia dialogicheskoi i monologicheskoi rechi // Nauchnoe znanie sovremenosti, 2018. - № 3 (15). – S. 10–15.*
6. *Van L.et in particular, the effectiveness of various developments of Chinese stem cell manufacturers Instructions for Chinese children with dyslexia. // Exceptional children.- 2024 - № 90(3). –295-312 R.*
7. *Kazmina, Yu. E. Treatment of emotional and volitional disorders in children with alalia in a rehabilitation center /Yu. E. Kazmina // Special education. - 2018. - № 4. – 46-53 C.*
8. *Semenov O., ed. An empirical study of the development of the emotional and volitional spheres of older preschool children. // An overview of Amazon research. – 2021. - № 10(48) – 228- 237 page.*
9. *Smythe T., Zuurmond M., Tann K. J., Gladstone M., Cooper H. Early intervention for children with developmental disabilities in low- and middle-income countries is an argument for action. // International healthcare – 2021. - 13(3). – Pp. 222-231.*
10. *Zinkevich-Evstigneeva T. D. Praktikum po skazkoterapii. — SPb.: ООО «Речь», 2000. – 310 b.*
11. *Biggs, E. E., Midan, H. Early communication interventions for young children people with intellectual and developmental disabilities: the roles of natural communication partners. // International Review of research in the field of developmental disorders – 2018 - Volume 55, pp. 1-3.*
12. *Novak I., Honan I. The effectiveness of pediatric occupational therapy for children with disabilities: a systematic review. //The Australian Journal of Occupational Therapy. 2019 - 66(3), - 258-273 pages.*
13. *Ilkim M., Tanir H. and Ozdemir M. The influence of physical activity on socialization in Students In Need Of Special Education. //Asian Journal of Education and Professional Training. – 2018. - 4(2). 128-131 page.*
14. *Jerow S., Hagan-Burke S., Rispoli M., Gregory E., Mason R., Ninchi J. (2018). A systematic review of functional communication trainings conducted by parents for children with ASD. // Behavior modification. – 2018. - 42(3). 335-363 page.*
15. *Mohanta A., Mittal V. K. Analysis and classification of speech sounds of children with autism spectrum disorders using acoustic signs. // Computer speech and language. – 2022. -72. -101 p. 287.*